

Maciej Polak

Uniwersytet Rzeszowski

e-mail: maciejp@dokt.ur.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-7763-2039>

Wędrowki po „wiedzę bezcenną” Kromerów z XVI-wiecznego Biecza

IN SEARCH OF “INVALUABLE KNOWLEDGE”: THE JOURNEYS OF THE KROMER FAMILY
FROM THE 16TH-CENTURY BIECZ

Summary

The Kromer family, originating from the 16th-century Biecz, embarked upon their educational journey in the local parish school. Subsequently, they ventured beyond the confines of their town, thereby expanding their intellectual horizons. The present article delineates four distinct trajectories pursued by the Kromer family of Biecz, elucidating their acquisition of “invaluable knowledge”. Marcin, the eldest of the brothers, took up studies at the Academy of Cracow and continued his university education in Italy. His younger brother Andrzej was a promising humanist but he died during his studies in Cracow. Mikołaj, who was the Kromers’ youngest son, followed in Marcin’s footsteps, extending his education in institutions in Germany. Conversely, the Kromers’ nephew, Jan Złotnik, did not go to university and was educated at the court of Stanislaus Hosius, the Bishop of Warmia.

Keywords: Marcin Kromer; Mikołaj Kromer; Andrzej Kromer; Jan Złotnik; Biecz; educational journeys; 16th century

Streszczenie

Przedstawiciele rodziny Kromerów, pochodzącej z XVI-wiecznego Biecza, pierwsze kroki w edukacji stawiali w bieckiej szkole parafialnej. Następnie wyruszyli poza granice miasta, aby poszerzyć swoje naukowe horyzonty. W artykule przedstawiono cztery różne ścieżki podróży po „wiedzę bezcenną”, opierając się na przykładzie bieckiej rodziny Kromerów. Najstarszy z braci, Marcin, podjął studia na rodzimej Akademii w Krakowie, aby następnie kontynuować zdobywanie wiedzy w Italii. Jego młodszy brat, Andrzej, zapowiadał się na świetnego humanistę, lecz zmarł w trakcie krakowskich studiów. Mikołaj, najmłodszy z braci, podążał utartą przez Marcina ścieżką, uzupełniając ją

o ośrodki niemieckie. Ich siostrzeniec, Jan Złotnik, nie podjął głębszych studiów, ale kształcił się na dworze biskupa warmińskiego Stanisława Hozjusza.

Słowa kluczowe: Marcin Kromer; Mikołaj Kromer; Andrzej Kromer; Jan Złotnik; Biecz; podróże edukacyjne; XVI wiek

Wstęp

Podróże po „wiedzę bezcenną” w XVI-wiecznej Polsce stawały się zjawiskiem coraz bardziej powszechnym. Zdolniejsi i zamożniejsi przedstawiciele szlachty oraz mieszczaństwa kierowali swój wzrok na rodzimą Akademię Krakowską przepełnioną ideami renesansowych myślicieli. Jednakże spoglądali oni także w znacznie odleglejsze regiony Europy. Celami ich podróży mających rozwinąć naukowe horyzonty były ziemie włoskie i niemieckie.

W poniższym artykule zostały przedstawione ścieżki edukacji, jakie obrali przedstawiciele rodziny Kromerów pochodzących z XVI-wiecznego Biecza. Odbierali oni najpierw wykształcenie w bieckiej szkole parafialnej, lecz część z nich wyruszyła w świat w poszukiwaniu „wiedzy bezcennej”. Losy edukacyjnych wyjazdów Marcina, Andrzeja i Mikołaja Kromerów oraz ich siostrzeńca Jana Złotnika różniły się od siebie. Jednak można znaleźć wśród nich pewne cechy wspólne, a także znaczącą rolę najstarszego z nich, Marcina.

1. Kromerowie z Biecza

Rodzina Kromerów, niemieckojęzycznych mieszczan, przybyła do królewskiego miasta Biecza, położonego na pograniczu polsko-węgierskim, nie później niż w początkach XV wieku, a prawdopodobnie pod koniec XIV wieku. W 1415 roku członkowie rodziny byli już dobrze sytuowanymi mieszczanami, gdyż pod tą datą można odnaleźć Michała Cromara jako rajcę bieckiego¹.

Przez kolejne lata Kromerowie budowali z powodzeniem swoją pozycję w mieście. Bracia Kromerowie mieli także korzenie szlacheckie, ponieważ zarówno dziadek Bartłomiej, jak i ojciec Grzegorz ożenili się ze szlachciankami². Ponadto ufundowali oni z własnych pieniędzy kaplicę pw. Rozesłania Apostołów (nazywana dzisiaj Kromerowską)³.

---

1 *Materiały do historii miasta Biecza (1361-1632)*, oprac. F. Bujak, Kraków 1914, nr 24, s. 6.

2 W „Polonii” Marcin Kromer pisał: „Tak więc wywodzę swój ród po linii macierzystej od rodu Jastrzębców, ojciec mój pochodzi od Pierzchałów i Osmorogów” (M. Kromer, *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, tłum. S. Kazikowski, wstęp i oprac. R. Marchwiński, Olsztyn 1984, s. 75).

3 Rajcy bieccy w czerwcu 1520 roku zwrócili się ze skuteczną prośbą o erygowanie ołtarza „Divisionis Apostolorum” w kościele farnym pw. Bożego Ciała. Biskup Jan Konarski dokonał erygowania 15 lipca tego samego

Tym samym można uznać, że bieccy Kromerowie mieli bardzo dobre zaplecze finansowe, skoro było ich stać na takie przedsięwzięcie. Ponadto rodzina posiadała co najmniej dwa domy w samym mieście, w tym jeden z ogrodem niedaleko rynku, przy jego zachodniej części. Do rodziny należały także niewielka posiadłość ziemska z małym folwarkiem i browar zlokalizowane na Przedmieściu Niżnym poza murami miasta⁴. Ojciec Kromera, Grzegorz, musiał też być szanowany w społeczności bieckiej, gdyż od 1534 roku można go odnaleźć w spisach bieckich rajców⁵.

W tym samym czasie w Bieczu można spotkać jeszcze piwowara, a przy tym rajcę oraz ławnika bieckiego Sebastiana Kromera i jego siostrę Zofię. Rodzeństwo było na pewno właścicielami domu po wschodniej części rynku. Sebastian ożenił się z Brygidą, lecz nie ma żadnych informacji, by mieli jakiegokolwiek potomstwo. Źródła nie wskazują wprost, że byli oni spokrewnieni z ojcem braci Kromerów. Natomiast na podstawie jednej informacji można wywnioskować, że byli rodzeństwem ojca Marcina. Na pewno siostrą Grzegorza była niejaka Zofia, którą wydano za mieszczanina i rajcę bieckiego Mikołaja Ćwikłę⁶.

2. Szkoła parafialna w Bieczu

Miasto pokroju Bieczu nie mogło sobie pozwolić na brak ośrodka edukacyjnego. Pierwszy etap edukacyjny biecczan i mieszkańców okolicznych osad oprócz wychowania w domach rodzinnych obejmował z reguły szkołę parafialną⁷. Pierwsze informacje o bieckiej szkole parafialnej można odnaleźć pod koniec XIV wieku. W *Najdawniejszej księdze sądowej miasta Bieczu* znajduje się wzmianka o nieżyjącym już wtedy nauczycielu Mikołaju,

---

roku (*Materyały do historii miasta Bieczu*, nr 148 i 149, s. 43). O fundacji całości kaplicy dowiadujemy się z tablicy dodanej przez Marcina Kromera w 1557 roku. Napis z metalowej tablicy odczytany i zapisany przez S. Tomkowicza, *Powiat gorlicki*, w: *Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*, t. I, wstęp M. Sokołowski, Kraków 1900, s. 202.

- 4 Rodzina Kromerów bieckich trudniła się zatem m.in. browarnictwem, podobnie jak ich sądecka gałąź. Ponadto dzięki listom Tomasza Płazy do Marcina można dowiedzieć się o częstych wyjazdach brata Bartłomieja do Sącza. T. Ślawni, *Mieszczanstwo bieckie na przełomie XVI i XVII stulecia*, w: *Biecz. Studia historyczne*, red. R. Kaleta, współpr. F. Błoński, Wrocław 1963, s. 357.
- 5 Ze względu na niepełny materiał dotyczący pierwszych trzydziestu lat XVI wieku należy się spodziewać, że pełnił tę funkcję znacznie częściej. M. Gadocha, *Urzędnicy miejscy Bieczu do 1772 roku*, Białystok 2020 (Spisy Urzędników Miejskich z Obszaru Dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego, t. 3: *Małopolska*, z. 6: Biecz), s. 40.
- 6 Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Księgi grodzkie bieckie, Dep. 7, k. 326-328, k. 550, k. 593-594; M. Gadocha, *Urzędnicy miejscy Bieczu*, s. 39-41, 43-44, 106.
- 7 Więcej na temat bieckiej szkoły parafialnej: J. Suproniuk, *Biecka szkoła parafialna w XV-XVI wieku*, w: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Warszawa 2002, s. 209-216; F. Solarz, *Dzieje parafii w Bieczu*, tkps Muzeum Ziemi Bieckiej, k. 213-246.

nazywanym w aktach „rector antiquus scholaris”⁸. Na początku XV wieku szkoła była na pewno budynkiem drewnianym, gdyż w 1528 roku w dokumentach pojawiają się informacje o budowie murowanego kompleksu szkolnego⁹.

Edukacja w szkole parafialnej stała na wysokim poziomie. Według zachowanych dokumentów 46 jej wychowanków udało się na studia w Akademii w Krakowie w XV wieku, a w XVI wieku 112 studentów¹⁰. Z reguły wracali oni do Biecza, aby objąć urząd miejski lub też pozostali z nim jakoś związani. Do miasta przybywali także absolwenci Akademii, którzy pochodzili z innych stron¹¹. Od lat 20. XVI wieku uczęszczali do szkoły także wszyscy synowie Grzegorza Kromera. Tylko jeden z nich, Bartłomiej, nie wyruszył na dalszą edukację.

3. Marcin Kromer

Marcin urodził się w 1512 roku jako najstarszy syn Grzegorza Kromera i Agnieszki z Binarowej herbu Jastrzębiec¹². W lipcu 1528 roku przybył on na krakowski uniwersytet jako jeden z dwóch mieszkańców Biecza. Razem z nim do Krakowa przyjechał Joannes Georgii de Byecz. Młodzieńcy wpisali się na listy studentów 30 i 31 lipca, wpłacając wpisowe. Na liście studentów można odnaleźć także przyjaciela Marcina, Jerzego z Tyczyna (Georgius Martini de Thyczyn)¹³.

---

8 *Najdawniejsza księga sądowa miasta Biecza*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1896, nr 385, s. 27; nr 395, s. 28.

9 *Materyały do historii miasta Biecza*, nr 170, s. 53-54.

10 *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, vol. 1, ed. A. Chmiel, Cracoviae 1887, s. 5-286; *Album studiosorum*, vol. 2, Cracoviae 1892, s. 68-346; *Album studiosorum*, vol. 3, Cracoviae 1896, s. 16-249.

11 K. Ożóg, *L'université en tant que moyen de la promotion sociale pour les gens d'origine bourgeoise en Europe Centrale vers la fin du Moyen Age*, in: *L'université et la ville au Moyen Age*, a cura di J. Wyrozumski, Kraków 1993, s. 93-95; *Materyały do historii miasta Biecza*, nr 125, s. 36; nr 147, s. 42-43; nr 188, s. 67; nr 194, s. 69; nr 200, s. 70.

12 Przyszły biskup warmiński nie pozostawił po sobie żadnego dokumentu, który by wprost określił jego dokładniejszą datę urodzenia. Datę roczną można jednak w łatwy sposób obliczyć na podstawie tekstu T. Tretera: „Ita vero ille de morte Cromeri, Anno 1589. aetatis 77. Moritur Martinus Cromerus Episcopus Varmien[is]” (T. Treter, *De episcopatu et episcopis ecclesiae Varmiensis*, typ. C. Francisci, Cracoviae 1685, s. 120), oraz u J. Leo: „Sequenti anno 1589 moritur vitae suae septuagesimo septimo Martinus Cromerus, episcopus Varmiensis, e civitate Biecensi oriundus, L. V. Doctor, canonicus Cracoviensis, cantor Varmiensis, SRM secretarius” (J. Leo, *Historia Prussiae*, typ. Collegium Societas Jesu, Brunberga 1725, s. 470). Informacje te potwierdza także napis pod portretem Kromera w kaplicy Kromerowskiej: „Vera efigies Martini Cromeri episc[opi] Varm[iensis] A.D. 1589 die 24 Mart[is] Aetatis suae 77”.

13 Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (dalej: BJ), sygn. 259: *Metricae studiosorum Universitatis Cracoviensis II pars, ab a.d. 1509-1551*, k. 122; *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509-1551*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, współpr. R. Grzesik, Warszawa 2010, s. 152-153.

Żacy rozpoczęli kształcenie na wciąż prężnie działającej i tętniącej życiem Akademii. Dbali o nią kolejni mecenasi i biskupi krakowscy, którzy podejmowali szereg starań o rozwój uniwersytetu zgodnie z ideami humanistycznymi. Te reformy wprowadzano z niemałym trudem, a część z nich porzucono w 1536 roku¹⁴. Ponadto wśród studentów przewagę zyskiwali przedstawiciele mieszczaństwa, którzy zgodnie z trendami płynącymi z Europy Zachodniej wyruszali coraz liczniej na uczelnie wyższe¹⁵.

Niezależnie od wycofywanych reform Kromer i inni studenci otrzymali nowe perspektywy rozwoju i zdobywania wiedzy. Były jednak one dalekie od wzorców płynących z Italii lub Niemiec. Jak zauważył Andrzej Wyczański:

lata 1519-1549 po przegranej, na przełomie wieku, ofensywie konsekwentnej ideologii humanistycznej były raczej okresem umacniania humanizmu formalnego i literackiego, m.in. poprzez wprowadzenie języków greckiego i hebrajskiego i szerszego zakresu wykładanej literatury starożytnej¹⁶.

Warto zauważyć, że ta opinia oraz opis toku kształcenia obejmuje swoim zasięgiem lata studiowania całej trójki braci Kromerów.

Sam Marcin wspominał po latach: „byli jednakże za moich już czasów i teraz są jeszcze ludzie wielcy i wybitni, zarówno w zakresie studiów kultury klasycznej i retoryki, jak i każdej w ogóle dziedzinie nauki”¹⁷. Zatem dla rówieśników Kromerów wykłady z łaciny były prowadzone na podstawie podręczników Alexandra de Villa Dei i znacznie nowszej publikacji Niccolò Perottiego i Lorenza Valli¹⁸. Wśród wykorzystywanej przez profesorów i żaków literatury łacińskiej znajdowały się głównie dzieła Cycerona. Dotychczas cieszące się powodzeniem dzieła Arystotelesa już nie miały takiej siły przebiccia. Zwłaszcza że na Akademii wykładał wybitny znawca Cycerona, Benedykt z Koźmina, który wykorzystywał chociażby *Retorykę* (weszła na stałe w 1538 roku), *Mowy*, *Officia* i *Tuskulanki*. Omawiano także dzieła poetów: Wergiliusza, Owidiusza i Horacego. Późniejsze pasje historyczne, zwłaszcza Marcina, kształtowały dzieła autorstwa Tytusa Liwiusza, Salustiusza, Swetoniusza, a przede wszystkim Lucjusza Florusa¹⁹.

Tok kształcenia uzupełniały zajęcia ze sztuki pisania listów ze względu na coraz większe znaczenie epistolografii. Tuż przed uzyskaniem przez Marcina bakalaureatu na

14 Jak pisał Henryk Barycz, nastąpiło „zniszczenie półwiekowej pracy szermierzy humanizmu” (H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935, s. 281).

15 J. Garbacz, *Ognisko nauki i kultury renesansowej (1470-1520)*, w: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364-1764*, t. 1, red. K. Lepszy, Kraków 1964, s. 210-216.

16 A. Wyczański, *Uniwersytet w czasach Złotego Wieku*, w: tamże, s. 229.

17 M. Kromer, *Polska czyli o położeniu*, s. 64-65.

18 M. Zdanek, *Uniwersytet Krakowski wobec własnej przeszłości w XV-XVI wieku*, Kraków 2017, s. 262-263.

19 A. Wyczański, *Uniwersytet w czasach Złotego Wieku*, s. 229-230.

Akademii wprowadzono dzieła Erazma z Rotterdamu *De conscribendis epistolis*. Pogłębił ćwiczenia z łacińskiej epistolografii pozwalające zakomunikować umiejętności praktyczne, potrzebne do nawiązywania kontaktów oraz w przyszłej pracy zawodowej (takie umiejętności były niezbędne chociażby w kancelariach królewskich, dworskich, kościelnych i urzędach miejskich)²⁰.

W salach wykładowych Akademii pojawiły się też dwa kolejne języki: hebrajski i greka, które budziły we wcześniejszych latach liczne kontrowersje. Zwłaszcza nad studiami drugiego z nich Marcin Kromer spędzał mnóstwo czasu, co zaowocowało w niedalekiej przyszłości. Zajęcia z języka hebrajskiego były prowadzone przez Leonarda Dawida. Wykładowca przygotował także dla studentów elementarz języka hebrajskiego²¹.

Umilowana przez najstarszego z braci Kromerów greka również powróciła do łask z chwilą rozpoczęcia jego studiów. Na katedrę powrócił bowiem Jerzy Libanus z Legnicy (1464 – około 1546). Podobnie jak Leonard Dawid z języka hebrajskiego przygotował on swoje własne materiały dla studentów. Opierały się one na grecko-łacińskich przekładach oraz wykładach literatury greckiej (Homera, Demostenesa, Ksenofonta, Eurypidesa itp.). Profesor musiał być dla Marcina Kromera w czasach studenckich wzorem do naśladowania, nie tylko w sprawach związanych z greckimi przekładami. Jerzy Libanus był znany szerzej jako twórca traktatów muzycznych, nad którymi Marcin także pracował w latach 30. i 40. XVI wieku²².

Marcin po blisko dwóch latach studiów zakończył naukę uniwersytecką ze stopniem bakałarza sztuk wyzwolonych, otrzymując wpis w *Księdze promocji* pod 1530 rokiem:

Anno, quo in supra, millesimo quingentesimo tricesimo, in decanatu prefati magistri Joannis de Cazimiria, pro quartali Sancte Crucis, ad baccala(ureatum) promote, locantur: [...] Martinus de Byecz²³.

-
- 20 L. Winniczuk, *Epistolografia. Łacińskie podręczniki epistolograficzne w Polsce w XV-XVI wieku*, Warszawa 1953; J. Axer, *List renesansowy jako źródło historyczne i środek literacki*, w: *Listowne Polaków rozmowy. List łacińskojęzyczny jako dokument polskiej kultury XVI i XVII wieku*, red. J. Axer, J. Mańkowski, Warszawa 1992, s. 13-21.
- 21 H. Barycz, *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego*, s. 89-90; J. Sondel, *Historia relacji Żydów z Uniwersytetem Jagiellońskim w zarysie*, w: *Uczni żydowskiego pochodzenia we współczesnych dziejach Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. i wstęp W. Kozub-Ciembroniewicz, Kraków 2014, s. 19-24. Dawid Leonard od 1528 roku kierował pierwszym Studium Hebrajskim utworzonym w Akademii Krakowskiej z inicjatywy biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego.
- 22 W. Voisé, *Twórczość naukowa Jerzego Libana z Legnicy*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 11 (1966), s. 32-33; H. Barycz, *Libanus Jerzy (1464-po 1546)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 17, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1972, s. 270-273; Jerzy Liban, w: *Encyklopedia muzyki*, red. A. Chodkowski, Warszawa 2006, s. 490-491. Jerzy Libanus – humanista, teoretyk muzyki, kompozytor, pedagog i filolog. Od 1520 roku wykładowca gramatyki greckiej na Akademii Krakowskiej. Katedrę opuścił w wyniku sporu z Grzegorzem z Szamotuł, lecz powrócił w 1528 roku.
- 23 BJ, sygn. 263: Liber promotionum philosophorum ordinis in Universitate studiorum Jagellonica ad a.d. 1541, k. 80; *Najstarsza księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1402-1541*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Warszawa 2011, s. 293.

Młody Kromer lata 1530-1533 spędził zatem prawdopodobnie na nieformalnych studiach literackich. Rozwijał na pewno świeżo rozbudzone zainteresowania i umiejętności, które nabył na zajęciach u Jerzego Libanusa i Benedykta z Koźmina. Ponadto zaprzyjaźnił się z przebywającym w Krakowie na zaproszenie biskupa krakowskiego i podkanclerzego koronnego Piotra Tomickiego włoskim humanistą Ciriaco Strozim (1504-1565). Wszyscy trzej humaniści ukształtowali drogę młodego bieczanina, który od 1533 roku znalazł się w otoczeniu Jana Chojeńskiego i kancelarii królewskiej. W 1537 roku Marcin otrzymał stypendium pieniężne od biskupa i wyruszył w kolejną podróż po „wiedzę beczenną”, tym razem do Italii.

Pierwszym celem była Padwa, gdzie uczęszczał na wykłady prowadzone przez Lazara Bonamica, dotyczące literatury łacińskiej i greckiej. Marcin Kromer korzystał przy tym na pewno z możliwości zdobywania pierwszych szlifów prawniczych, co było częstym zabiegiem wśród ówczesnych żaków²⁴. Zgodnie z radami Stanisława Hozjusza i innych absolwentów włoskich uczelni postanowił skontaktować się z Romolo Amaseo, z którym nawiązał przyjaźń bliską relacjom rodzinnym. Sam Włoch nie tylko poświęcał mu czas wolny, lecz także z pewną sympatią i podziwem wypowiadał się o nim w późniejszych listach²⁵.

Pod koniec 1537 roku Marcin napotkał na obczyźnie pierwsze poważne problemy natury finansowej²⁶. Dalsze studiowanie umożliwili mu król Zygmunt Stary oraz grono polskich przyjaciół, chętnie wspierających się w trudnych chwilach. Najpierw z kancelarii królewskiej nadszedł list, w którym monarcha prosił o zaopiekowanie się synem wojewody ruskiego, prawdopodobnie Stanisława Odrowąża²⁷. W podobnym czasie swoje

24 B. Biagio, *L'Università dei giuristi in Padova nel cinquecento. Saggio di storia della giurisprudenza e delle Università italiane*, Venezia 1922, s. 50. Szerzej o włoskim koncepcie szkoły prawa w XVI wieku: A. Mattone, *Manuale giuridico e insegnamento del diritto nelle università italiane del XVI secolo*, „Diritto e Storia”, 6 (2007), <https://www.dirittoestoria.it/6/Contributi/Mattone-Manuale-giuridico-insegnamento-universit-XVI-secolo.htm> [dostęp: 2.03.2022].

25 W Polsce dysponujemy wydanymi kilkoma listami z korespondencji Romula Amaseo i Marcina Kromera. Stanisław Bodniak, dzięki uprzejmości swojego promotora S. Kota, dotarł także do kilku listów z korespondencji pomiędzy Pompiliuszem a Marcinem. *Martini Cromeri ad Romulum Amasaeum Epistulae 1537-1550*, ed. I. Korzeniowski, Leopoli 1897; Biblioteka Kórnicka PAN (dalej: BK PAN), sygn. 11594.4: rkps, S. Bodniak, *Marcin Kromer. 1512-1569. 1 część monografii*, 1923-1924, k. 32v.

26 Zdaniem Stanisława Hozjusza nie mógł liczyć na wsparcie biskupa. *Stanisłai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarum episcopi Varmiensis (1504-1579) et quae ad eum scriptae sunt epistolae tum etiam eius orationes legationes*, vol. 1, 1525-1550, ed. F. Hipler et V. Zakrzewski, Cracoviae 1879, nr 32, s. 51-52.

27 Król pisał: „Contendit a nobis magno studio duus palatinus Russiae, ut filium suum tibi istic erudiendum commendaremus. [...] Apud ipsum quoque palatinum Russiae non vulgarem gratiam iniveris, qui se tibi pro opera ista tua benigne facturum esse pollicetur”. Według wydawcy wspomnianym w liście jest syn Jana Tęczyńskiego. Stanisław Bodniak z kolei sugeruje, że jednak chodzi o Jana Krzysztofa Tarnowskiego. Pewniejszym wyborem byłby syn wojewody ruskiego Stanisława Odrowąża, Stanisław, wymieniony w spisach studiujących. List ten był redagowany przez Stanisława Hozjusza, więc zapewne starał się on wesprzeć przy-

studia odbywali także Jerzy Albinus i przyjaciel zmarłego Andrzeja Kromera, Klemens Janicki, a w momencie przybycia Marcina do Italii również Piotr Myszkowski, Stanisław Cichanowski i Albert Starożrebski²⁸.

W 1538 roku Marcin postanowił ruszyć dalej, do Bolonii. Tam spędził kolejne dwa lata, studiując literaturę starożytną, retorykę, zwłaszcza prawo, z którego nauczania Uniwersytet Boloński najbardziej słynął²⁹. Zapewne swoje kwalifikacje prawnicze podnosił u kolejnego fachowca w swojej dziedzinie, Andrei Alciata (1492-1550)³⁰. Nie zaniedbywał on także studiowania dzieł teologicznych. Były one chętnie omawiane w zażartych dyskusjach ze Stanisławem Orzechowskim, a o ich zgłębianiu donosił Stanisławowi Hozjuszowi³¹.

Pod koniec 1539 roku Marcin mógł przy swoim nazwisku napisać „Iuris Utriusque Doctor”. Choć nie zachowały się księgi promocji doktorskich z tego roku, w których można byłoby źródłowo potwierdzić jego doktorat, to trudno posądzać młodego humanistę o przedstawianie nieprawdy³². Marcin Kromer powrócił do Polski w 1540 roku, domykając kolejny etap w swoim życiu. Pewnego rodzaju jego zwieńczeniem była długo oczekiwana wycieczka do Wiecznego Miasta w towarzystwie Stanisława Orzechowskiego. Miasto go rozczarowało, o czym skarżył się w liście do Romula Amasea. Późną zimą opuścił Rzym i Italię, wyruszając po blisko trzech latach w drogę powrotną do Krakowa³³.

---

jaciela w potrzebie i podsunął królowi Marcina Kromera jako opiekuna wojewodzica. *Materyały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich*, t. 1: 1398-1600, Warszawa 1900, nr 97, s. 66; *Materyały do historii Polaków w Padwie*, oprac. S. Windakiewicz, Kraków 1891, s. 23.

28 *Materyały do historii Polaków w Padwie*, s. 8, 22-23.

29 List Kromera do Dantyszka 9 lipca 1539 roku; Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (dalej: BCz) sygn. 1596 IV Rkps: Listy znanych osób z lat 1521-1540 głównie do biskupów warmińskich, nr 163, k. 569.

30 R. Abbondanza, *Alciato Andrea*, in: *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 2, a cura di A.M. Ghisalberti, Roma 1960. Andrea Alciato (1492-1550) – włoski humanista, historyk i prawnik. Wykładowca kilku włoskich uniwersytetów, m.in.: Padwy, Bolonii, Ferrary, a także nauczyciel na dworze Franciszka I. Zaliczany do szkoły postglosatorów.

31 *Stanisłai Hosii*, vol. 1, nr 71, s. 93-94; H. Barycz, *Bologna nella civiltà Polacca tra Medioevo e Rinascimento*, in: *Italia Venezia e Polonia tra Medioevo e età Moderna*, a cura di V. Branca, S. Graciotti, Firenze 1980. Andrea Alciato udoskonalał dotychczasowe metody kształcenia przyszłych prawników, a niierzadko przyszłych urzędników państwowych. W 1537 roku wyszło pierwsze wydanie jednego z najważniejszych podręczników włoskiego profesora *Digestorum libri XII*. Marcin Kromer miał możliwość zapoznania się z prawem opartym na najnowocześniejszych zdobyczach włoskich teoretyków. Wykładowcy bolońscy kładli także nacisk na dyskusję, dzięki temu Marcin Kromer mógł rozwinąć swoje zdolności oratorskie. Umiejętności te miały zaprezentować w przyszłości, gdy bieczanin pełnił funkcję mówcy synodalnego i poselskiego. Więcej informacji: A. Mattone, *Manuale giuridico*.

32 H. Barycz, *Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440-1600)*, Kraków 1938, s. 101; D. Burdzy, *Związki Marcina Kromera z instytucjami kościelnymi w miastach małopolskich w świetle sprawozdania z 1589 roku egzekutorów jego testamentu*, w: *Marcin Kromer – polski Liwiusz z Biezcza*, red. A. Obrębski, Gorlice 2014, s. 53.

33 W liście z marca 1540 roku Marcin Kromer wskazuje, że wybiera się w drogę powrotną do Polski, w której jest

4. Andrzej Kromer

Najstarszym bratem Marcina Kromera był Andrzej. Jako drugi syn Grzegorza Kromera i młodszy brat przyszłego biskupa na pewno odebrał wykształcenie w szkole parafialnej w Bieczu. W przeciwieństwie do Bartłomieja musiał się w niej wyróżniać, podobnie jak Marcin. Kilka lat po nim wyruszył w ślad za starszym bratem do Krakowa, by zapisać się na Akademię Krakowską³⁴.

Chociaż nie pozostało zbyt wiele informacji źródłowych, to należy przypuszczać, że młodszy z Kromerów peregrynował po „wiedzę beczenną” z mniejszą dozą niepewności odnośnie do tego, co go czeka, niż kilka lat wcześniej Marcin. Starszy z braci przygotował Andrzejowi bardzo dobry grunt w środowiskach mecenasów krakowskich. Ponadto program studiów znacząco nie odbiegał od tych ukończonych przez Marcina, więc jego studia musiały przebiegać w podobny sposób³⁵.

Młodzieniec wykorzystał przetarte przez brata szlaki i natychmiast odnalazł się w gronie młodych poetów krakowskich. Działał na pewno w kręgu Andrzeja Krzyckiego i Klemensa Janickiego. Wśród nich starał się rozwijać rozbudzone zdolności humanistyczne. Szczególną przyjaźnią darzył Janickiego, z którym wymieniał się epigramami. Andrzej Kromer w jednym wierszowanym utworze wytykał alegorycznie Klemensowi Janickiemu przeniesienie się na dwór Piotra Kmity ze środowiska Andrzeja Krzyckiego. Pisał do niego z aluzją dotyczącą herbów patronów: „Co ci bardziej do smaku, czy pasza, czy woda?”³⁶.

Jednak w maju 1538 roku utalentowany Andrzej zmarł. Marcin swój smutek po stracie tak dobrze zapowiadającego się brata wyraził w inskrypcji nagrobnej w nieistniejącym już kościele pw. Wszystkich Świętych w Krakowie. Zapis Marcina o śmierci Andrzeja Kromera pozostawił polski XVIII-wieczny bibliograf Jan Daniel Janocki:

Andreas Cromerus Polonus Martini Historici eminentissimi frater germanus fuit. A quo maxime litteras elegantiores didicit. Scripsit Andreas Elegos cultissimos, Ianicii Carminibus immistos. Ianicii enim amicitia usus est intime. Fuitque crio,

---

już na pewno w listopadzie tego roku. *Martini Cromeri ad Romulum*, s. 2-4.

34 BJ, sygn. 259, k. 145; *Album studiosorum*, vol. 2, s. 269; *Metryka czyli Album Uniwersytetu Krakowskiego*, s. 183.

35 Stanisław Hozjusz pisał do Marcina Kromera: „Frater tuus qua sit conditione, procul dubio tibi perscripsit. Ea fuit voluntas Principis, cui refragari religio est nobis, qui nondum nos penitus in praepotentem istam et gloriosam philosophiam vestram immersimus. Tibi non adeo dissimilis provincia mandatur, quam tu, si me audies, aequo animo suscipies. Quaesivit de me Princeps, num eam esse detrectaturus; respondi: mihi non videri, habereque me persuasum, facturum te non invitum, ut haec illius mandata exhaurias.” Komentarz edytora listu: „Andreas sine dubio, cuius immaturam mortem Martinus postea deplorabat, ad quem autem plura Clementis Janicki carmina sunt scripta”. Tekst w: *Stanisłai Hosii*, vol. 1, nr 32, s. 51-52.

36 L. Ćwikliński, *Klemens Janicki poeta uwieńczony (1516-1543)*, Kraków 1893, s. 34-35.

Regni primati: poetae ipsi bono, et poetarum egregiorum amatori, nutritorique benigno: mirifice carus atque iucundus. Mortalitate autem interceptus, u Nonas Maias anni post C. N. MDXXXVIII: cum aetatis suae annum XX VIX ingressus esset. Cineribus eius, Cracoviae in Templo Omnium Sanctorum reconditis, Martinus ipse, Vislicensis tum Collegiatae Ecclesiae Canonicus, parentavit flebiliter. Isque deinceps, obtento Varmiae Pontificatu nobili ac praedivite, fratris amabilis memoriam sepulchri inscriptione aeternavit³⁷.

5. Mikołaj Kromer

Znacznie młodszy był ostatni z braci Marcina, Mikołaj. Urodził się prawdopodobnie krótko przed 1530 rokiem. Musiał zatem już uczęszczać do nowego, murowanego budynku szkoły parafialnej w Bieczu. Podobnie jak najstarszy brat i Andrzej wyruszył utartą uniwersytecką ścieżką w kierunku Krakowa. W 1544 roku można odnaleźć go w księdze wpisów do Akademii Krakowskiej z wpisowym wynoszącym 2 grosze³⁸.

Mikołaj nie tylko w tym naśladował starszych braci. Również nawiązał kontakt ze Stanisławem Hozjuszem. Ponadto podczas pobytu w Krakowie, opierając się na znajomościach Andrzeja i Marcina, starał się obracać w środowiskach magnackich. Wybór padł na dwór wojewody krakowskiego, Piotra Kmity. Nawiązał w ten sposób trwałą więź z siostrzeńcem możnowładcy, Stanisławem Barzym, która rozwijała się w przyszłości³⁹.

W 1550 roku postanowił kontynuować swoją naukę i wyruszył w podróż po „wiedzę bezcenną”. W listopadzie tego roku zapisał się na studia w katolickim ośrodku w Ingolstadt⁴⁰. Nawiązał tam kontakt z niemieckim teologiem Witem Amerbachem (1503-1557) i późniejszym świętym jezuitą Piotrem Kanizjuszem (1521-1597). Zapewne dzięki wsparciu brata i Stanisława Hozjusza w kolejnych latach powędrował do Wiednia, skąd wyruszył na studia do Padwy i Bolonii. Na tym drugim uniwersytecie miał zdobyć doktorat obojga praw. W przeciwieństwie do Marcina jego obecność w Bolonii została udokumentowana⁴¹.

---

37 J.D. Janocki, *Ianociana Sive Clarorum Atque Illustrium Poloniae Auctorum Maecenatumque Memoriae Miscellae*, vol. 2, nakł. M. Gröll, Varsaviae et Lipsiae 1779, s. 65.

38 *Album studiosorum*, vol. 2, s. 314; *Metryka czyli Album Uniwersytetu Krakowskiego*, s. 237.

39 Archiwum Archidiecezjalne w Olsztynie (dalej: AAWO), sygn. D 38: *Nicolai Cromeri ad Martinum et Grodecki ad Hosium Epistolae*, k. 18.

40 Zapisał się w metryce jako: „Nicolaus Cromerus, nobilis Polonus, atrium studiosus”, co nie odpowiadało prawdzie. Nobilitację otrzymał wraz z braćmi dopiero w 1552 roku. B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584*, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1858, s. 756; *Polacy na studiach w Ingolstacie*, z rkps wyd. P. Czaplewski, Poznań 1914, s. 19.

41 *Stanislai Hosii*, vol. 2, Cracoviae 1886, nr 1089, s. 358; F. von Hipler, *Analecta Warmiensia*, Brunsberga 1872, s. 131.

Po europejskich wozajach nie powrócił jednak do Polski, tylko osiadł na ziemiach habsburskich. Zapewne wcześniej musiał przyjąć święcenia kapłańskie. Tym samym, wykorzystując zapewne poparcie brata, został sekretarzem biskupa wiedeńskiego Antoniego Brusa (1518-1580). Za swoją wierną służbę otrzymał kanonię wrocławską, z której zrezygnował w 1570 roku⁴².

Wykorzystując poparcie Stanisława Hozjusza i czeskich biskupów, postarał się o nadanie mu beneficjum, przy którym mógłby osiąść. Wybór padł na podupadle cysterskie opactwo w Welehradzie, które otrzymał w 1567 roku. Do zakonu przyjęto go dopiero jednak w 1570 roku i tym samym został oficjalnie opatem tamtejszego zgromadzenia⁴³.

Mikołaj starał się rozwijać klasztor wraz z jego przyległościami, lecz nie nacieszył się nim zbyt długo. Zmarł w młodym wieku latem 1572 roku, w czasie zarazy⁴⁴. Jednak nie tylko zaraza mogła być powodem śmierci najmłodszego z synów Grzegorza Kromera. Od studiów w Krakowie miał problemy z bliżej nieokreśloną „chorobą głowy”, która – sądząc po treści listów do brata – nasilała się z wiekiem⁴⁵.

Karierę Mikołaja, zwłaszcza duchowną i kontrreformacyjną, trafnie, wydaje się, scharakteryzował Waclaw Urban, pisząc:

Opat welehradzki spędził połowę życia poza Polską, a czwartą jego część na ziemiach czeskich, jest więc żywym przykładem kontrreformacyjnego kosmopolityzmu i eksportu polskiej kontrreformacji do Czech. Nie był on herosem, ale tylko oficerem kontrreformacji; wielostronnie wykształcony, nie miał szerokich horyzontów ani twórczej inteligencji. Nie pozbawiony osobistej interesowności i pełen prywatnych ambicyjek, był jednak szczerym bojownikiem katolicyzmu i wniósł swą cegiełkę do ugruntowania się kontrreformacji na ziemiach czeskich⁴⁶.

6. Jan Złotnik

Grzegorz Kromer miał także córkę Natalię, która pozostała w domu rodzinnym. Wyszła za mąż za Jana Aurifabra, czyli złotnika. Miała z nim co najmniej piątkę dzieci: Annę, Dorotę, Zofię i Agnieszkę oraz Jana. Córki wydano za przedstawicieli znaczących rodzin,

42 W. Urban, *Mikołaj Kromer, opat welehradzki*, „Sobótka”, 3 (1977), s. 309.

43 AAWO, sygn. D 38, k. 6, 9-10; BCz, sygn. 1609 IV Rkps: *Epistolae archetypae Stanislao Hosio episcopo Varmieniensi et cardinali a variis personis annis 1567-1569 scriptae*, s. 587.

44 AAWO, sygn. D 38, k. 25.

45 Sztandarowym przykładem „choroby głowy” według W. Urbana miał być list do Marcina Kromera napisany w 1566 roku. W epistole Mikołaj chętnie się, że obejmie dowództwo armii biskupa olomunieckiego Jana Dubraviusa (zmarłego w 1553 roku) przeciwko wrogom chrześcijan. W. Urban, *Mikołaj Kromer*, s. 310; AAWO, sygn. D 38, k. 1.

46 W. Urban, *Mikołaj Kromer*, s. 312.

głównie miejscowych. Mężem Anny został Marcin Chodor, pochodzący z liczącej się w Bieczu mieszczańskiej rodziny⁴⁷. Agnieszka została żoną Piotra Sułowskiego, sędziego grodzkiego bieckiego. Zofii przeznaczono na męża Gomółkę ze Strzyżowa, a Dorocie bieckiego mieszczanina Matysa Lisa, nazywanego Liszką w listach duchownego i przyjaciela Marcina, Tomasza Płazy (około 1512-1593)⁴⁸. Wszystkie cztery kobiety zamieszkały w Bieczu⁴⁹.

Jednakże syn Natalii, przy wsparciu wujów, kontynuował w niewielkim stopniu tradycję podróży po „wiedzę bezcenną”. Zapewne dzięki poparciu Marcina wyruszył na nauki na Warmię do Stanisława Hozjusza. W kwietniu 1554 roku ówczesny biskup warmiński pisał do Kromera:

Sororis tuae filius nunc denium videtur horas suas non male locare. Discit utramque linguam, latinam et germanicam, tum autem in choro cantat cum aliis lubens. Dabinski non item, pudet eum in choro cantare; in schola quoque dicitur officium suum non facere. In Germana tamen lingua proficit. De fratre tuo quid scribis nescio⁵⁰.

Z treści listu wynika jednoznacznie, że syn jego siostry czynił postępy językowe i w śpiewie. Ponadto Stanisław Hozjusz zapewniał swojego przyjaciela, że w dalszym ciągu młodzieniec używał języka niemieckiego. Prawdopodobnie ten sam syn, gdyż o innym nie wiadomo, wrócił do Biecza. W 1570 roku z listu Bartłomieja Kromera do Tomasza Płazy można wyczytać, że syn Natalii, Jan Złotnik, ożenił się z mieszczką biecką⁵¹.

---

47 Bartłomiej Kromer pisał do Tomasza Płazy: „Marcin Hodur mówił ze mną o Hanuchnę Złotnikównę, abych mu ją dał za żonę” (druk listu z 14 lipca 1570 w: T. Kruszevska-Michałowska, *Kłopoty rodzinne Marcina Kromera w Bieczu*, w: *Biecz. Studia historyczne*, red. R. Kaleta, współpr. F. Błoński, Wrocław 1963, s. 329).

48 Tomasz Płaza był prawdopodobnie rówieśnikiem Marcina Kromera i podobnie jak on pochodził z Małopolski. Był na pewno duchownym katolickim, m.in. kanonikiem wiślickim, łączycykiem i plebanem parafii św. Szczepana w Krakowie. Nie ma żadnych informacji o ukończeniu przez niego uniwersytetu, lecz władał świetnie łaciną i polszczyzną. Pomagał Marcinowi Kromerowi w jego obowiązkach sekretarza królewskiego, misjach dyplomatycznych, a także w sprawach prywatnych i rodzinnych. Pilnował domu i biblioteki krakowskiej, załatwiał sprawy wydawnicze oraz próbował rozwiązywać skomplikowane relacje rodzinne w Bieczu. K. Stasiewicz, *Korespondencja Tomasza Płazy z Marcinem Kromerem*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 33 (1988), s. 167-185.

49 Podpis listu mieszczanek bieckich do Marcina Kromera: „Siostrzenice a służebnice WPM, swojego Miłościwego Pana naniższe, Zofija Gomółczyzna, Agnieszka Sułowska, Dorota Lisczyzna” (druk epistoły w: T. Kruszevska-Michałowska, *Kłopoty rodzinne*, s. 348).

50 *Stanisłai Hosii*, vol. 2, nr 1224, s. 428.

51 Bartłomiej Kromer pisał do Tomasza Płazy: „Jan Złotnik ożenił się w tę środę przeszłą” (druk listu w: T. Kruszevska-Michałowska, *Kłopoty rodzinne*, s. 329).

Zakończenie

Podsumowując, można stwierdzić, że bracia Kromerowie i ich siostrzeniec są przykładem czterech różnych ścieżek zdobywania wiedzy. Pierwsze kroki w jej pozyskiwaniu podejmowali w bieckiej szkole parafialnej. Następnie wyruszyli do bardziej lub mniej znanych ośrodków naukowych. Marcin przetarł szlaki młodszym braciom, a gdy posiadał upragnioną wiedzę, jego kariera nabrała rozpędu. Andrzej był przedstawicielem tragicznie przerwanej śmiercią wędrowniki po wiedzę. Mikołaj wyruszył utartą ścieżką najstarszego z braci, uzupełniając ją o ośrodki niemieckie. Na znacznie niższym szczeblu odbywała się podróż po wiedzę siostrzeńca braci, Jana. Przy wymiernym wsparciu rodziny odbył nauki nie tylko w szkole parafialnej, lecz także na Warmii.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Archidiecezjalne w Olsztynie

AAWO, sygn. D 38: Nicolai Cromeri ad Martinum et Grodecki ad Hosium Epistolae.

Archiwum Narodowe w Krakowie

ANK, Dep. 7: Księgi grodzkie bieckie.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

BJ, sygn. 259: Metricae studiosorum Universitatis Cracoviensis II pars, ab a.d. 1509-1551.

BJ, sygn. 263: Liber promotionum philosophorum ordinis in Universitae studiorum Jagellonica ad a.d. 1541.

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie

BCz, sygn. 1596 IV Rkps: Listy znanych osób z lat 1521-1540 głównie do biskupów warmińskich.

BCz, sygn. 1609 IV Rkps: Epistolae archetypae Stanislao Hosio episcopo Varmiensi et cardinali a variis personis annis 1567-1569 scriptae.

Biblioteka Kórnicka PAN

BK PAN, sygn. BK 11594.4: rkps, S. Bodniak, *Marcin Kromer. 1512-1569. 1 część monografii*, 1923-1924.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Album studiosorum Universitatis Cracoviensis, vol. 1-3, ed. A. Chmiel, Cracoviae 1887-1896.

Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1858.

Janocki J.D., *Ianociana Sive Clarorum Atque Illustrium Poloniae Auctorum Maecenatumque Memoriae Miscellae*, vol. 2, nakł. M. Gröll, Varsaviae et Lipsiae 1779.

- Kromer M., *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, tłum. S. Kazikowski, wstęp i oprac. R. Marchwiński, Olsztyn 1984.
- Leo J., *Historia Prussiae*, typ. Collegium Societas Jesu, Brunsberga 1725.
- Martini Cromeri ad Romulum Amasaecum Epistulae 1537-1550*, ed. I. Korzeniowski, Leopoli 1897.
- Materiały do historii miasta Biecza (1361-1632)*, oprac. F. Bujak, Kraków 1914.
- Materyały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich*, t. 1: 1398-1600, oprac. T. Wierzbowski, Warszawa 1900.
- Materyały do historii Polaków w Padwie*, oprac. S. Windakiewicz, Kraków 1891.
- Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509-1551*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, współpr. R. Grzesik, Warszawa 2010.
- Najdawniejsza księga sądowa miasta Biecza*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1896.
- Najstarsza księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1402-1541*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Warszawa 2011.
- Stanisłai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarii episcopi Varmiensis (1504-1579) et quae ad eum scriptae sunt epistolae tum etiam eius orationes legationes*, t. 1, 1525-1550, ed. F. Hipler et V. Zakrzewski, Cracoviae 1879.
- Treter T., *De episcopatu et episcopis ecclesiae Varmiensis*, typ. C. Francisci, Cracoviae 1685.

OPRACOWANIA

- Abbondanza R., *Alciato Andrea*, in: *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 2, a cura di A.M. Ghisalberti, Roma 1960, [https://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-alciato_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-alciato_(Dizionario-Biografico)) [dostęp: 17.04.2023].
- Axer J., *List renesansowy jako źródło historyczne i środek literacki*, w: *Listowne Polaków rozmowy. List łacińskojęzyczny jako dokument polskiej kultury XVI i XVII wieku*, red. J. Axer, J. Mańkowski, Warszawa 1992, s. 13-21.
- Barycz H., *Bologna nella civiltà Polacca tra Medioevo e Rinascimento*, in: *Italia Venezia e Polonia tra Medioevo e età Moderna*, a cura di V. Branca, S. Graciotti, Firenze 1980, s. 19-44.
- Barycz H., *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935.
- Barycz H., *Libanus Jerzy (1464-po 1546)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 17, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1972, s. 270-273.
- Barycz H., *Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440-1600)*, Kraków 1938.
- Biagio B., *L'Università dei giuristi in Padova nel cinquecento. Saggio di storia della giurisprudenza e delle Università italiane*, Venezia 1922.
- Burdzy D., *Związki Marcina Kromera z instytucjami kościelnymi w miastach małopolskich w świetle sprawozdania z 1589 roku egzекutorów jego testamentu*, w: *Marcin Kromer – polski Liwiusz z Biecza*, red. A. Obrębski, Gorlice 2014, s. 51-67.
- Ćwikliński L., *Klemens Janicki poeta uwieńczony (1516-1543)*, Kraków 1893.
- Gadocha M., *Urzędnicy miejscy Biecza do 1772 roku*, Białystok 2020 (Spisy Urzędników Miejskich z Obszaru Dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego, t. 3: *Małopolska*, z. 6: *Biecz*).
- Garbacz J., *Ognisko nauki i kultury renesansowej (1470-1520)*, w: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364-1764*, t. 1, red. K. Lepszy, Kraków 1964, s. 189-220.
- Jerzy Liban*, w: *Encyklopedia muzyki*, red. A. Chodkowski, Warszawa 2006, s. 490-491.

- Kruszewska-Michałowska T., *Kłopoty rodzinne Marcina Kromera w Bieczu*, w: *Biecz. Studia historyczne*, red. R. Kaleta, współpr. F. Błoński, Wrocław 1963, s. 310-349.
- Mattone A., *Manuale giuridico e insegnamento del diritto nelle università italiane del XVI secolo*, „Diritto e Storia”, 6 (2007), <https://www.dirittoestoria.it/6/Contributi/Mattone-Manuale-giuridico-insegnamento-universit-XVI-secolo.htm> [dostęp: 2.03.2022].
- Ozóg K., *L'université en tant que moyen de la promotion sociale pour les gens d'origine bourgeoise en Europe Centrale vers la fin du Moyen Age*, in: *L'université et la ville au Moyen Age et d'autres questions du passé universitaire*, a cura di J. Wyrozumski, Kraków 1993, s. 77-97.
- Polacy na studiach w Ingolstacie*, z rkps wyd. P. Czaplewski, Poznań 1914.
- Solarz F., *Dzieje parafii w Bieczu*, Muzeum Ziemi Bieckiej, rkps.
- Sondel J., *Historia relacji Żydów z Uniwersytetem Jagiellońskim w zarysie*, w: *Uczeni żydowskiego pochodzenia we współczesnych dziejach Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. i wstęp W. Kozub-Ciembroniewicz, Kraków 2014, s. 19-24.
- Stasiewicz K., *Korespondencja Tomasza Płazy z Marcinem Kromerem*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 33 (1988), s. 167-185.
- Suproniuk J., *Biecka szkoła parafialna w XV-XVI wieku*, w: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Warszawa 2002, s. 209-216.
- Ślawnicki T., *Mieszczanństwo bieckie na przełomie XVI i XVII stulecia*, w: *Biecz. Studia historyczne*, red. R. Kaleta, współpr. F. Błoński, Wrocław 1963, s. 350-396.
- Tomkowicz S., *Powiat gorlicki*, w: *Teka Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej*, t. 1, wstęp M. Sokołowski, Kraków 1900.
- Urban W., *Mikołaj Kromer, opat welebradzki*, „Sobótka”, 3 (1977), s. 307-313.
- Voisé W., *Twórczość naukowa Jerzego Libana z Legnicy*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 11 (1966), s. 29-35.
- von Hipler F., *Analecta Warmiensa. Studien zur Geschichte der ermländischen Archive und Bibliotheken*, Braunsberg 1872.
- Winniczuk L., *Epistolografia. Łacińskie podręczniki epistolograficzne w Polsce w XV-XVI wieku*, Warszawa 1953.
- Wyczański A., *Uniwersytet w czasach Złotego Wieku*, w: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364-1764*, t. 1, red. K. Lepszy, Kraków 1964, s. 221-252.
- Zdanek M., *Uniwersytet Krakowski wobec własnej przeszłości w XV-XVI wieku*, Kraków 2017.